

ZESZYTY NAUKOWE WYŻSZEJ SZKOŁY PEDAGOGICZNEJ W BYDGOSZCZY
Studia Pedagogiczne 1980, z. 6

Czesław Dziemidowicz
WSP Bydgoszcz

WYCHOWANIE PATRIOTYCZNE A MUZYKA

Aby określić znaczenie muzyki w rozwoju patriotycznej postawy człowieka musimy rozwiązać odwieczny dylemat: czy piękno równe jest dobru? Czy dostrzeganie rzeczy pięknych czyni człowieka dobrym? Czy człowiek dobry jest bardziej niż inny wrażliwy na piękno? I wreszcie, czy muzyka, która jest najbardziej abstrakcyjna ze sztuk może rozbudzić u człowieka gotowość poświęcenia cennych wartości osobistych na rzecz ojczystego kraju?

Od czasów Platona, który dawał wyraz jedności piękna i dobra wiedza o człowieku i o pięknie estetycznym uległa znacznym przeobrażeniom. Dziś raczej intuicyjnie rozumiemy te dwa pojęcia, wszak pojęcie dobra w naukach humanistycznych zostało zastąpione szeregiem innych pojęć, takich jak spolegliwość, postawa opiekuńcza, społeczna, ideowa, altruizm, itd. Pojęcie dobra stało się nazbyt ogólne i niejasne zważywszy zwłaszcza relatywizm wartości moralnych. Również i pojęcie piękna jest dziś nieskończenie wieloznaczne. Za piękne uznajemy dzieła artystów starożytnej Grecji i Rzymu, Renesansu i Średniowiecza, ale również "Tren pamięci ofiar Hiroszimy", "Oratorium Oświęcimskie", pieśni partyzanckie. Doświadczenia drugiej wojny światowej pozwoliły odmitologizować ów uniwersalny dotąd problem dobra i piękna i jeszcze bardziej niż kiedykolwiek ukazać historyczny i społeczny charakter tych pojęć. Dzieła pedagogiczne naszych czasów noszą jednakże piętno dawnej wiary w tajemniczą moc, jaką piękno dzieł sztuki daje człowiekowi czyniąc go dobrym, szlachetnym i wrażliwym.

Psychologia współczesna wykazuje, że wartości i postawy moralne człowieka kształtują się w ciągu życia i uzależnione

są od tego jak człowiek uczestniczy w życiu innych ludzi. "Aby stać się odważnym - pisał S.L. Rubinsztejn - trzeba dokonać w życiu odważnych czynów, aby stać się rzeczywiście szlachetnym, trzeba być sprawcą takich postępów, które nadałyby człowiekowi piętno szlachetności"¹. Moralne oblicze człowieka jest wynikiem jego czynów; tym wyższą ocenę moralną człowiek może zyskać im większe podejmuje ryzyko utraty wartości osobistych /spokoju, zdrowia, życia/, gdy staje w obronie drugiego człowieka, idei, ojczystej ziemi.

Chcąc wychować dzieci i młodzież na patriotów musimy stwarzać realne sytuacje, w których młodzież mogłaby rzeczywiście, a nie na niby uczestniczyć w sprawach swojego kraju. Służą temu organizacje dziecięce i młodzieżowe, zwłaszcza harcerstwo, dzieci i młodzież uczestniczą w odbudowie swoich miast, w urządzaniu środowiska itd. Lecz czy sztuka, z którą się stykają może kształtować poczucie odpowiedzialności i dumy? Troszcząc się o to aby dzieciństwo dzieci było pogodnie nie pokazujemy im wstrząsających śladów obozów koncentracyjnych. Czy z pieśni można odczytać historię i przeżyć ją głęboko? "Gdy dzisiaj czcimy pamięć milionów ludzi, których prochy uświęciły ziemię Oświęcimia - pisze W. Jankowski - najpiękniejszym pomnikiem a równocześnie groźnym memento wydaje się właśnie muzyka. Wstrząsające i surowe "Dies irae" K. Pendereckiego i jego "Tren pamięci ofiar Hiroszimy są jakże pięknym przykładem"². Dzieła te istotnie są wstrząsające, lecz jakże niewiele mówią o wojnie tym, którzy jej nie widzieli. Dzieciom nie mówią nic. Z drugiej jednak strony nie wolno nam odrzucić tradycji naszej kultury, w której muzyka stanowi tak wielkie bogactwo i w której zawsze była traktowana jako wartość ideowa. "Nie należy sztuki traktować wyłącznie jako choćby najcenniejszego dorobku kultury - pisze wspomniany autor - a wychowania muzycznego wyłącznie jako procesu służebnego wobec wartości tego dorobku. Muzyka może bowiem i była zresztą od wieków traktowana jako środek wychowania i to wychowania w szerszym niż tylko estetyczno-muzycznym zakresie"³. Ta sama tradycja dostarcza jednak doświadczeń, których nie potrafimy wyjaśnić w sposób prosty i przekonujący. Na przykład, dla-

czego starogrecka, prymitywna muzyka prowadziła do katharsis i była przez to powszechnym środkiem łagodzenia napięć psychicznych, gdy dziś muzyka osiągnęła wyżyny rozwoju estetycznego, zjawisko katharsis może zdarzać się wśród plemion pierwotnych i przy prostej muzyce np. dyskotekowej? Nie sposób też pominąć pytania, dlaczego muzyka R. Wagnera służyła Niemcom do uzasadnienia racji faszyzmu, gdy dziś jest uznana za własność kulturową różnych narodów świata, również Polski. W latach sześćdziesiątych pod naciskiem opinii społecznej twórcy muzyki tzw. młodzieżowej zaczęli wprowadzać treści ideowe. Pojawiła się wówczas tzw. protest-songi, a w Polsce spopularyzowano wiele piosenek patriotycznych i żołnierskich. O wartości tych piosenek decydowały najczęściej teksty proste, oddające obrazy życia młodzieży. Zjawisko to zdaje się świadczyć o tym, że największy wpływ na styl bycia młodej publiczności ma muzyka prosta, bez tendencji estetyczno-filozoficznych. Np. młodzież żywiej reaguje na prostą piosenkę "Przyjedź mamo na przysięgę" niż na "Harnasiów" K. Szymanowskiego, choć oba te utwory są wyrazem umiłowania ojczystej ziemi i jej tradycji patriotycznych.

Gdy rozpatrujemy związki między muzyką i moralnością słuchaczy, nie wystarczy poznać i przytoczyć przykłady, które by mówiły, że muzyka może porywać do działania lub że łagodzi ona obyczaje. Powinniśmy dążyć do wyjaśnienia dlaczego porywa, dlaczego nie znajduje oddźwięku, wszak i na to znajdziemy w życiu wiele przykładów. Projektowanie pedagogicznych funkcji muzyki, takich jak kształtowanie postaw ludzkich, uczuć patriotycznych i innych musi opierać się na wyjaśnianiu mechanizmu oddziaływania muzyki. Jest to istotne z tego powodu, że często wychowawcze walory różnych dzieł muzycznych wychowawca dostrzega w tym, co dla sztuki muzycznej jest zaledwie pretekstem lub przypadkiem. Dzieje się tak wówczas, gdy młodzież analizuje tekst literacki związany z tłem muzycznym i na tej podstawie ocenia muzykę lub stwarza własne interpretacje literackie arcydzieł muzycznych. W taki właśnie sposób zubaża się wartość samej muzyki jako dzieła sztuki. Poszukiwanie np. jakiejś fabuły w Etiudzie rewolucyjnej Chopina lub wiązanie

jej wartości z warunkami powstania utworu jest próbą dydaktycznego uproszczenia wartości artystycznej. Dotyczy to różnych dydaktycznych interpretacji dzieł Moniuszki, Szymanowskiego i innych kompozytorów.

Istnieje dość powszechne przekonanie, że najściślejsze powiązania między moralnym i estetycznym oddziaływaniem muzyki dokonują się w sferze wartości treściowych⁴. Pojęcie warstwy treściowej należy tu odgraniczyć od właściwej semantyki dzieła muzycznego. Semantyka utworu muzycznego jest jednorodna, to znaczy, że cechy, zjawiska i różne elementy utworu muzycznego, takie jak melodia, rytm, agogika, struktury akordowe itd. nie stanowią symboliki żadnych innych, zewnętrznych, pozamuzycznych przedmiotów, tak jak ma to miejsce w językach. Zdarza się, że w utworach tzw. programowych występują elementy wyraźnie sugerujące pewne zjawiska przyrody, śpiew ptaków, szum drzew itp. Analogie między pewnymi dźwiękami i zjawiskami np. przyrodniczymi uzyskiwane są na zasadzie tworzenia onomatopei, podobieństwa dźwiękowego. Na tym właściwie kończą się możliwości muzyki w opisywaniu zjawisk życia przyrody i człowieka. Muzyka oznacza samą siebie i jest to podstawa jej estetyki. Do zakresu warstwy treściowej utworu muzycznego zaliczyć należy tekst literacki, intencje obyczajowe, społeczne, polityczne i inne towarzyszące kompozytorowi w czasie tworzenia utworu. Między wymienionymi warstwami nie ma realnego, jednoznacznego związku.

Wiele arcydzieł muzycznych zostało stworzonych do bezwartościowych tekstów np. oratorium "Pory roku" J. Haydna, opery G. Rossiniego i inne. Interpretacja "Ballad" Chopina w duchu "Ballad i romansów" Mickiewicza wyraźnie szkodzi muzyce, odbiera jej urok i upraszcza piękno tej muzyki do naiwnej anegdoty, szkodząc również poezji Mickiewicza. Niewątpliwie wiele dzieł muzycznych powstało z pobudek patriotycznych jako wyraz przekonań społeczno-politycznych twórcy, jak choćby wspomniana twórczość Moniuszki czy Chopina. Musimy jednak zdawać sprawę, że przekonania i postawy kompozytorów nie zawierają się w muzyce, w semantyce muzycznej, lecz właśnie w ich realnym życiu i działalności.

Twórczość Moniuszki odegrała istotną rolę w kształtowaniu świadomości narodowej Polaków. Nie sposób jednak zrozumieć wpływu twórczości tego kompozytora na świadomość społeczną narodu bez zrozumienia realiów społecznych, w jakich żył on i tworzył. Twórczość tego kompozytora to nie tylko muzyka, lecz również walka jaką toczył, ryzyko, jakie podejmował i wreszcie działalność społeczno-polityczna związana z prezentacją muzyki narodowej polskiej w warunkach niewoli społecznej. Najczęściej nie pamiętamy też, że teksty oper Moniuszki, problematyka społeczna popularnej "Halki" lub "Strasznego dworu" nie są dziełem samego Moniuszki, lecz zapomnianych dziś literatów. Jednakże twórczość zarówno S. Moniuszki, jak i Chopina zawsze kojarzona jest z ich społeczną wymową. W wychowaniu młodzieży istnieje niebezpieczeństwo dydaktycznego uproszczenia jednej z warstw kultury muzycznej, estetyki lub sfery treściowej danego utworu. W pedagogice muzycznej istnieje tendencja do supremacji pozamuzycznej treści utworów kompozytorskich. Wynika to być może z braku zaufania do "abstrakcyjnej" wartości utworów muzycznych, do wartości estetycznych. Z drugiej zaś strony niemożliwe byłoby pełne poznanie dzieła sztuki, gdyby ograniczyć je do formalnej analizy partytury. Każde dzieło sztuki jest równocześnie dziełem człowieka i każde z tych dzieł może być rozpatrywane inaczej. Z warstwy semantycznej muzyki odczytujemy piękno estetyczne, z dzieła człowieka - jego strukturę duchową. Po usunięciu literackiej treści z utworów muzycznych pozostaje w nich piękno jakby nie zmaćcone, ale wtedy właśnie najtrudniej ukazać związek muzyki z uczuciami moralnymi człowieka. Związku takiego szukamy bowiem zbyt płytko, w bezpośredniej behawioralnej reakcji słuchacza na dźwięki. Ograniczamy tym samym sposób rozumienia człowieka, sprowadzając jego naturę do zachowania się.

Niektórzy teoretycy wyrażają obawę, że sztuka, która nie wywiera pozytywnego wpływu na postawę moralną człowieka może wywoływać groźbę amoralizmu estetycznego⁵. Człowiek - jak wynika z tego poglądu - wychowany estetycznie mógłby kontemplerować rzeczywistość jak dzieło sztuki nie włączając się do działania praktycznego. Sądzę jednak, że opisany przez Witwickie-

go esteta kontemplujący pożar jak obraz malarski i nie spieszący z pomocą niewiele różni się pod względem moralnym od moralisty przeżywającego głęboko tragedię ludzką przedstawioną w dziele sztuki. Wzruszenie i refleksja moralna pod wpływem dzieł artystycznych nie wyznacza w sposób automatyczny zachowania się człowieka. Nie wiemy dlaczego człowiek wrażliwy na piękno dzieł sztuki miałby mieć większą motywację do czynów moralnie wartościowych niż ktoś, kto sztuki nie rozumie. Nie ma też podstaw sądzić, że brak moralnego przeżycia podczas słuchania muzyki świadczy o małej wartości muzyki lub o zagrożeniu. W istocie zarówno wrażliwość moralna, jak i estetyczna są w swojej genezie uwarunkowane zupełnie odmiennymi czynnikami. Wydaje się, że często o przeświadczeniu związku sztuki z moralnością decyduje struktura naszego języka. Pojęcie wrażliwości jest tak szerokie, że wiele zjawisk "wrażliwości" pozostaje bez związku wewnętrznego. Charakter człowieka musi kształtować się w sytuacjach, które gwarantują siłę i niezłomność charakteru, odpowiedzialność moralna może być wynikiem podejmowania czynów odpowiedzialnych, patriotyzm natomiast, aby był rzeczywistą postawą człowieka, musi ukształtować się w realnych sytuacjach społecznych, w których człowiek ponosi odpowiedzialność choćby za niewielką część losów swojej ojczyzny. Wówczas muzyka może być dopełnieniem wrażliwości moralnej. Wzruszenie, jakie człowiek odczuwa słysząc Mazurek Dąbrowskiego świadczy nie o wrażliwości muzycznej, lecz o drodze życia, jaką przebył. Im bogatsza jest ta droga, tym mniejszą rolę w rozbudzaniu uczuć patriotycznych pełni muzyka. Staje się ona wręcz zbyteczna dla tej roli, kiedy gotowość poświęcenia życia dla ojczyzny człowiek zdobył w walce. Wówczas prosta, żołnierska piosenka może porywać. Muzyka polska może być wówczas godna tego, by narażać dla niej własne życie. Przykładem niech będzie pierwszy polski film powojenny "Zakazane piosenki". Ludzie w nim przedstawieni nie ryzykowali życia dla walorów estetycznych muzyki. Szło o coś znacznie wyższego, o godność ludzką, o wolność i inne wartości moralne. Błędny byłby pogląd, że piosenki wojenne były źródłem przekonań i postaw patriotycznych walczącego narodu.

Moralny sens muzyce nadaje życie, lecz nie odwrotnie. Osobotwórczego wpływu muzyki na postawy patriotyczne młodzieży możemy oczekiwać wówczas, gdy proces wychowania patriotycznego będzie realizowany niezależnie od edukacji muzycznej. Równoległe kształcenie kultury muzycznej społeczeństwa i etyki obywatelskiej otwiera przed pedagogiką nowe perspektywy, bowiem nie chodzi tu już o instrumentalne traktowanie muzyki, lecz o badanie wyższych poziomów zależności między sztuką i etyką. W ten sposób możemy wyjść poza behawioralną interpretację utworu muzycznego jako bodźca i patriotyzmu jako reakcji na ten bodziec oraz dalej, poza "pedagogiczną" koncepcję człowieka, który miałby być obrazem tego, co na niego oddziaływuje. Sięgamy tym samym po zagadnienia antropologii filozoficznej, by z tej perspektywy rolę muzyki w życiu człowieka widzieć głębiej niż metodyczne zagadnienia korelacji przedmiotów nauczania. Z tej samej perspektywy inaczej rysują się pytania postawione na początku. Postawmy je inaczej: czy kontemplacja muzyki wystarcza by rozumieć rzeczywistość społeczną? Czy wystarczy przeżywać "Dies irae" Pendereckiego, aby zasłużyć na miano patrioty?

Nasze pytanie o związek muzyki z procesami rozwoju postawy patriotycznej rozszerzamy o nowe zagadnienia. Nie chodzi tu już tylko o wpływ, lecz o miejsce, udział muzyki w życiu człowieka. Tu wartości muzyki są nieograniczone: od sprawiania przyjemności, przez katharsis do symbolu ludzkiej godności. Muzyka wiąże patriotę z kulturą i tradycją jego ojczyzny nadając tym związkom walory estetyczne. Uczucie miłości ojczyzny staje się piękne. Dzieła sztuki przedstawiające tragiczne lata historii narodu nie są tragiczne, lecz właśnie piękne. Natomiast muzyka, która żadnej mocy przekazywania treści historycznych nie posiada /np. u Chopina/, godna jest największego szacunku i kultu.

Kto nie cierpiał, nigdy w muzyce nie odkryje cierpienia. Kto nie walczył, tego muzyka do walki nie porwie. Kto w życiu nie tworzy piękna, dla tego piękno sztuki jest scholastyką. Na koniec warto tu wypowiedzieć myśl T. Kotarbińskiego, który rzecz całą zamknął w jednym zdaniu: "Muzyce / ./ realista po-

zostawia miejsce w programie działań, lecz miejsce nie naczelne, i wartość sztuki główną widzi nie w tym, że wzbudza ona swoiste wzruszenia /choć i to jest cenne i bardzo cenne/, lecz w tym, że ludziom walczącym z nawałą zła w różnych jego postaciach daje chwilowe odprężenia i ukojenia"⁶.

PRZYPISY

- ¹ S.L. Rubinsztein, Podstawy psychologii ogólnej, KiW, Warszawa 1964, s. 904.
- ² W. Jankowski, Wychowanie muzyczne w szkole ogólnokształcącej, PZWS, Warszawa 1970, s. 36.
- ³ Ibidem, s. 35.
- ⁴ Por. I. Wojnar, Nauczyciel i wychowanie estetyczne, PZWS, Warszawa 1968, s. 56.
- ⁵ Ibidem, s. 56 i nast.
- ⁶ T. Kotarbiński, Medytacje o życiu godziwym, WP, Warszawa 1976, s. 40.

PATRIOTICAL EDUCATION AND MUSIC

Summary

Pedagogical interpretation of music is one of the most difficult problems of the theory of aesthetic behaviour. It is mainly due to the fact that music does not possess the non-musical meanings, for instance the literary meaning. The explanation of the pedagogical role of music as autonomous art can be the base for regarding music as the pedagogical method and creating the scientifically justified programme of musical and political education.

ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ И МУЗЫКА

Резюме

Педагогическое толкование музыки является самым сложным вопросом теории эстетического воспитания. Так как музыка лишена добавочных внемузыкальных значений, как например литературные, воспитательную роль музыки следует рассматривать оригинально. Автономное решение вопроса роли музыки в процессе эстетического воспитания даёт возможность зачислить музыку к методам воспитания, а также установить научную программу музыкально-политического воспитания.